

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Факультет соціології
Кафедра теорії та історії соціології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**«ЦІННІСНІ ВИМІРИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЗЕЛЕНОЇ УГОДИ В УКРАЇНІ
НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ»**

Спеціальність: 054 Соціологія

Освітня програма: «Соціальні технології»

Освітній ступінь: магістр

Кваліфікація: магістр соціології

Авторка:

Майорова Аліна Сергіївна,
студентка магістратури

Наукова керівниця:

Мороз Євгенія Олегівна,
кандидат соціологічних наук, доцент

Магістерська робота допущена до захисту
рішенням кафедри теорії та історії соціології

Протокол № 10 від «15» травня 2023 р.

Зав. кафедри _____ проф. Судаков В.І.

Київ 2023

Реєстрація

номер

дата підпис лаборанта кафедри

Рекомендовано**до захисту**

підпис наукового керівника

ініціали, прізвище наукового керівника

Результат захисту

оцінка

дата захисту

Голова ЕК

підпис

ініціали, прізвище

Члени ЕК

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

Секретар ЕК

підпис

ініціали, прізвище

Анотація

Дипломну роботу присвячено дослідженню ціннісних вимірів імплементації Зеленої угоди в Україні на шляху до Європейського союзу.

У першому розділі досліджено екологічні ціннісні виміри у проєкті "World Values Survey" Р.Інглхардта та К.Вельцеля, а також описано структуру екологічно значущої поведінки у моделі П.Стерна, що складається з двох компонентів: особистісні характеристики та контекстуальні фактори.

У другому розділі з'ясовано перспективи реалізації та вектори впровадження ініціатив Європейської Зеленої угоди в Україні та виокремлено нові виклики у зв'язку з Індустріальним планом 2023 року.

Отримані результати можуть бути використані у подальших дослідженнях перспектив України щодо участі у Зеленій угоді у статусі кандидата на членство в Європейський союз.

Ключові слова: постматеріалістичні цінності, екологічно значуща поведінка, Зелена угода, Індустріальний план, Україна.

Abstract

The thesis is devoted to the study of the value dimensions of the implementation of the Green Deal in Ukraine on its way to the European Union.

In the first chapter, we explored the environmental value dimensions in the project "World Values Survey" by R. Inglehardt and K. Welzel, and described the structure of environmentally significant behavior in the model of P. Stern which consists of two components: personal characteristics and contextual factors.

In the second chapter, we looked into the prospects for the implementation and vectors of the realization of the European Green Deal initiatives in Ukraine, and highlighted new challenges considering the Industrial Plan 2023.

The obtained results can be used in further studies of Ukraine's prospects for participation in the Green Deal as a candidate for membership in the European Union.

Keywords: post-materialist values, environmentally significant behavior, Green Deal, Industrial Plan, Ukraine.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. УЯВЛЕННЯ ПРО ЕКОЛОГІЧНІ ЗАПИТИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЦІННІСНИХ ВИМІРІВ ІНДИВІДІВ У СУЧАСНОМУ СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ	8
1.1 Дослідження екологічних ціннісних вимірів у проєкті "World Values Survey" Р.Інглхардта та К.Вельцеля	8
1.2 Структура екологічно значущої поведінки у моделі П.Стерна: особистісні характеристики та контекстуальні фактори	18
Висновки по розділу 1	23
РОЗДІЛ 2. ПРИНЦИПИ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЗЕЛЕНОЇ УГОДИ 2019 РОКУ: ПЕРСПЕКТИВА РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ	25
2.1 Вектори впровадження ініціатив Європейської зеленої угоди	25
2.1 Індустріальний план Зеленої угоди 2023 року та нові виклики для України	32
Висновки по розділу 2	39
ВИСНОВКИ	41
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	44

ВСТУП

У сучасному світі все більшої уваги академічної, громадсько-політичної і бізнес спільноти набуває тема сталого розвитку. Відображення цих процесів можна знайти на всіх рівнях: від макро- (цілі сталого розвитку ООН, Зелена угода Європейського союзу) до мікрорівня (локальні екологічні ініціативи, громадські організації, студентські проекти тощо).

Під час Світового економічного форуму 2022 року (World Economic Forum 2022) було проведено щорічне опитування серед тисячі дев'ятисот представників академічної сфери, бізнесу, уряду та лідерів громадянського суспільства щодо сприйняття глобальних ризиків і визначено найбільш з них, з якими стикається світ. П'ять з десяти належать до екологічних ризиків. Очікується, що чотири з них набудуть статусу найбільш загрозливих викликів сучасності протягом наступних 10 років, а саме: неспроможність пом'якшити зміни клімату, неспроможність адаптації до змін клімату, стихійні лиха та екстремальні погодні явища, втрата біорізноманіття та колапс екосистеми [Richter, 2023].

У зв'язку з цим під час щорічної зустрічі в Давосі Урсула фон дер Ляйн – Президент Європейської Комісії – заявила, що зараз є унікальна можливість реагувати зі швидкістю, амбіціями та цілеспрямованістю, щоб забезпечити промислове лідерство ЄС у швидко зростаючому секторі технологій з нульовим викидом (net-zero). За її словами, Європа сповнена рішучості очолити революцію чистих технологій. Для компаній і людей це означає перетворення навичок на якісні робочі місця, а інновацій - на масове виробництво завдяки простішій і швидшій структурі, а кращий доступ до фінансування має дозволити ключовим галузям чистих технологій швидко масштабуватися [The Green Deal Industrial Plan, 2023]. Отже, Європейський Союз тримає та розвиває фокус на розвитку екологічних ініціатив.

У той самий час, 1 лютого 2023 року Європейська Комісія оприлюднила промисловий план «Зеленої угоди» (The Green Deal Industrial Plan) для підвищення конкурентоспроможності європейської промисловості з

нульовим чистим викидом і підтримки швидкого переходу до кліматичної нейтральності [The Green Deal Industrial Plan, 2023]. Ця подія набула широкого розголосу серед лідерів різних країн, піднімаючи питання можливості втілення такого плану, його впливу на міжнародні економічні зв'язки, готовність суспільства до змін, а також якою мірою це стосуватиметься країн, що розвиваються, і країн, які претендують на членство в Європейському союзі. Разом з тим, 23 червня 2022 року лідерами двадцяти семи країн, що є членами ЄС, було ухвалено рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в Європейський союз [Урядовий портал, 2022]. Це означає подальшу підготовку до трансформації різних сфер держави до створення умов для впровадження принципів і законів ЄС, наближення рівня життя, політичних рішень, правового захисту, трансформації суспільства тощо, зокрема в сфері реагування на екологічно-економічні виклики на ряду з країнами ЄС.

Тому однією з обов'язкових умов, які мають бути виконані Україною для інтеграції в ЄС відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [Угода про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом, 2017], є вирішення екологічних проблем, що включає не тільки підвищення рівня екологічної відповідальності органів державної влади, а й зміну повсякденних практик пересічних громадян. У сучасних умовах неможливо відмовитися від використання земних ресурсів або повністю нівелювати вплив життєдіяльності людей на оточуюче середовище, як з політичних, так і з економічних причин, проте для покращення стану середовища та сталого розвитку суспільств важливо встановити такий баланс між природою та людською цивілізацією, за якого визначну роль матиме примат екологічних цінностей над економічним благополуччям та миттєвим комфортом. Ці цінності втілюються передусім у політичних рішеннях, направлених на регулювання забруднення та екологічного менеджменту, але не менш важливим є і екологічно значуща поведінка громадян, та імплементація змін у повсякденне життя задля

систематизації дії нових правил та наявності чітко визначених таргетованих результатів.

Враховуючи вищенаведений соціо-політичний контекст, ми можемо сформулювати проблемне питання цієї роботи як таке, що зумовлене чітко окресленим вектором України у напрямку інтеграції в ЄС – з одного боку; і з іншого боку – необхідністю у зв'язку з цим досягнути очікуваного рівня розвитку і виконання всіх вимог для створення умов, за яких такий сценарій буде представлятися можливим. Ця робота буде зосереджена саме на екологічному секторі, як одній зі складових, що потребують покращення задля розвитку України в напрямку інтеграції в Європейський союз.

Актуальність роботи полягає, крім вищезазначеного, також у зміні фокусу уваги з матеріалістичних цінностей на постматеріалістичні, зокрема екологічний стан, та питанні, чи дійсно ця цінність ще не стала базовою та вітальною на противагу цінності самовираження, як пропонується в теорії матеріалістичних та постматеріалістичних цінностей Інглхарта, яку буде описано у першому розділі цієї роботи. Крім того гострої актуальності тематиці надає активне реагування Європейського парламенту на економічно-політичну ситуацію у світі в 2022-2023 роках, зокрема у вигляді розробки Індустріального плану до представленої раніше Зеленої угоди та можливість його впровадження з точки зору України як країни, що є кандидатом на приєднання до Європейського союзу.

Об'єкт: імплементація Зеленої угоди в Україні на шляху до Європейського союзу.

Предмет: ціннісні виміри імплементації Зеленої угоди в Україні на шляху до Європейського союзу.

Мета: виявити ціннісні виміри імплементації Зеленої угоди в Україні на шляху до Європейського союзу.

Завдання:

- описати уявлення про екологічні запити крізь призму ціннісних вимірів індивідів у сучасному соціологічному дискурсі;

- розглянути дослідження екологічних ціннісних вимірів у проєкті "World Values Survey" Р.Інглхардта та К.Вельцеля;
- описати структуру екологічно значущої поведінки у моделі П.Стерна;
- з'ясувати перспективи реалізації та вектори впровадження ініціатив Європейської Зеленої угоди в Україні;
- виокремити нові виклики для України у зв'язку з Індустріальним планом Зеленої угоди 2023 року.

РОЗДІЛ 1. УЯВЛЕННЯ ПРО ЕКОЛОГІЧНІ ЗАПИТИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЦІННІСНИХ ВИМІРІВ ІНДИВІДІВ У СУЧАСНОМУ СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

1.1 Дослідження екологічних ціннісних вимірів у проєкті "World Values Survey" Р.Інглхардта та К.Вельцеля

Концепція інвайроментальної соціології давно набула актуальності як серед зарубіжних, так і серед вітчизняних соціологів. Все більше уваги приділяється стану навколишнього середовища, пом'якшенню кліматичних змін та адаптації до них, збереженню біорізноманіття, підтримці екології та зменшенню забруднення і викидів, зокрема карбонових. На все це впливає суспільна та економічна діяльність, нові політичні рішення та закони, система освіти, ціннісні орієнтації та установки, ієрархія потреб у суспільстві та наявність чи відсутність ресурсу інвестування (фінансів, зусиль, часу тощо) у вирішення екологічних питань.

Дослідження цінностей, на основі імплементації яких з'являється місце для надання осмислення та формування активної позиції індивіда щодо екологічної проблематики представлено у значній кількості соціологічних робіт. Дослідження цінностей та умов для формування екологічної свідомості ми знаходимо у працях багатьох закордонних соціологів, зокрема Райлі Данлепа, Вільяма Кеттона, Фредеріка Баттела, Аллана Шнайберга, Роберта Бетчела. У їхніх наукових роботах "обґрунтовано, що саме концепція екоцентризму є основою розуміння наукової картини світу на даному етапі розвитку наук" [Мусієздов, 2015]. Не оминули увагою тему екологічного способу життя і вітчизняні дослідники, такі як О. Стегній, В. Шмандій, К. Шиманська та інші. Цікавляться цією темою та проводять відповідні дослідження в Україні такі аналітичні центри та агенції як CEDOS, «Fama», «Суспільство і довкілля», УМКА (Українська молодіжна кліматична асоціація), ОМЕГА, ПРООН за фінансової підтримки та на замовлення Європейського Союзу та Міжнародного фонду "Відродження",

Представництва Фонду імені Гайнріха Бьолля в Україні, Програми розвитку ООН в Україні, проекту «Ефективні рішення щодо співпраці в галузі розвитку для досягнення Цілей Сталого Розвитку», Міністерства закордонних та європейських справ Словацької Республіки, програми «Новий Світ» (New World Program) Фундації Кока-Кола та організації «Глобальна проблема води» (Global Water Challenge).

У цьому розділі буде описано теорію Інглхардта щодо динаміки матеріалістичних та постматеріалістичних цінностей, яка пізніше знайшла розвиток у напрацюваннях Інглхардта та Вельцеля стосовно теорії про два основні виміри міжкультурних варіацій цінностей: традиційні цінності на противагу світсько-раціональним, та цінності виживання на противагу цінностям самовираження. Також ми опишемо як дана теорія застосовується в актуальних дослідженнях World Values Survey з акцентом на місці турботи про екологію у загальній структурі ціннісних орієнтацій, а також актуальних позиціях України та Німеччини на мапі цінностей. Після цього звернемося до моделі Пауля Стерна щодо екологічно значущої поведінки за двома визначеннями: орієнтоване на вплив та орієнтоване на намір.

У теорії, запропонованій Р. Інглхардтом, досліджено матеріалістичні цінності, без задоволення яких не є можливою поява постматеріалістичних, до яких належить, зокрема, і екологічна свідомість суспільства. Підґрунтям для розвитку цінності самовираження, за описом, представленим Інглхардтом і Вельцелем, є задоволення первісних, базових потреб, що дозволяє менше уваги та зусиль докладати до умов свого теперішнього існування та концентруватися на соціальних або загальнолюдських проблемах, що на даному етапі представляють собою загрозу для всього людства або можуть стати такими у майбутньому. Як ми бачимо, центральною категорією цієї теорії стали цінності. Їх трансформація впливає не тільки на зміну установок кожного конкретного індивіда, але й на зміну вектора розвитку суспільства в цілому. Пріоритетність цінностей індивіда

значною мірою обумовлює його сприйнятливість до нової екологічної інформації взагалі та до екологічної зокрема. Від цінностей залежить те, наскільки швидко та завзято індивід готовий змінювати свій стиль життя, який зазвичай є доволі негнучким, сталим та довготривалим утворенням, та пристосовувати своє життя до нових звичок, його особиста зацікавленість у набутті та застосуванні нових знань. За допомогою цінностей індивід вирішує, якої ваги набувають екологічні знання у його світогляді. Ціннісні орієнтації є своєрідним “фільтром”, який допускає чи не допускає важливість нових знань до “двигуна”, що має силу змінювати поведінку індивідів.

У більш сучасній інтерпретації теорії Інглхардта і Вельцеля, що є базою для World Values Survey, виокремлюють два основні виміри міжкультурних варіацій цінностей. Перший – це традиційні цінності (traditional values) на противагу світсько-раціональним цінностям (secular-rational values). А другий – цінності виживання (survival values) на противагу цінностям самовираження (self-expression values). Короткий опис кожного з видів цінностей наведено далі:

- *“Традиційні цінності* підкреслюють важливість релігії, зв'язків батьків і дітей, поваги до влади та традиційних сімейних цінностей. Люди, які сповідують ці цінності, також не приймають розлучення, аборти, евтаназію та самогубства. Ці суспільства мають високий рівень національної гордості та націоналістичний світогляд.
- *Світсько-раціональні цінності* мають протилежні переваги традиційним цінностям. Ці суспільства приділяють менше уваги релігії, традиційним сімейним цінностям і авторитету. Розлучення, аборти, евтаназія та самогубства вважаються відносно прийнятними. (Самогубство не обов'язково більш поширене.)
- *Цінності виживання* роблять наголос на економічній та фізичній безпеці. Це пов'язано з відносно етноцентричним світоглядом і низьким рівнем довіри та толерантності.

- *Цінності самовираження* надають високий пріоритет захисту навколишнього середовища, зростаючій толерантності до іноземців, гендерній рівності, а також зростаючим вимогам щодо участі в прийнятті рішень в економічному та політичному житті” [Inglehart–Welzel Cultural Map, 2023].

Цікавим фактом щодо цієї теорії є те, що наразі екологічні проблеми та захист навколишнього середовища стосується не тільки цінностей самовираження, але також і цінностей виживання, адже від різних законодавчих актів щодо, наприклад, викидів карбону, перехід виробництв на альтернативні види енергії тощо залежить і матеріальна, економічна складова життя, і соціальна. Таким чином два начебто протилежних види цінностей перехрещуються та мають спільний ґрунт, що створює нові виміри для аналізу та зацікавленості соціологів. Це більш детально буде розглянуто в наступному розділі.

Інґлардт та Вельцель у своїй роботі “Модернізація, культурні зміни та демократія” підкреслюють, що основні принципи демократії реалізуються тоді, коли члени певного суспільства мають можливість і мотивацію до свідомого вибору способу життя. І у цьому контексті спосіб життя використовується як узагальнене і типологізоване відображення фактичної поведінки людей, і має у своїх основі реальність, на становлення якої впливали як об’єктивні умови суспільства, так і суб’єктивні прагнення індивідів. У зв’язку з цим ми не можемо говорити про спосіб життя як тільки про відображення сукупності діяльності людей, але й того, в який спосіб вона здійснюється [Inglehart, 2005].

На основі вищезгаданих двох вимірів культурних варіацій цінностей проводяться дослідження, що мають назву World Values Survey, та на базі отриманих даних було побудовано мапу культурних ціннісних відмінностей та розташовано різні країни відповідно до вимірів:

- Традиційні цінності – Світсько-раціональні цінності (вісь по вертикалі);

- Цінності виживання – Цінності самовираження (вісь по горизонталі).

Як зазначається на офіційному сайті World Values Survey, вказані два виміри були створені шляхом виконання факторного аналізу, що складався із десяти показників. Ці десять індикаторів відображають лише частину з багатьох переконань і цінностей, які стосуються цих двох вимірів, і вони не обов'язково є найбільш чутливими індикаторами цих вимірів, тому важливо зазначити, що ці конкретні елементи є лише індикаторами значно ширших глибинних вимірів міжкультурної варіативності [World Values Survey & European Values Study, 2023].

Отож серед факторів, що визначали традиційні цінності були такі (світсько-раціональні цінності підкреслюють протилежне):

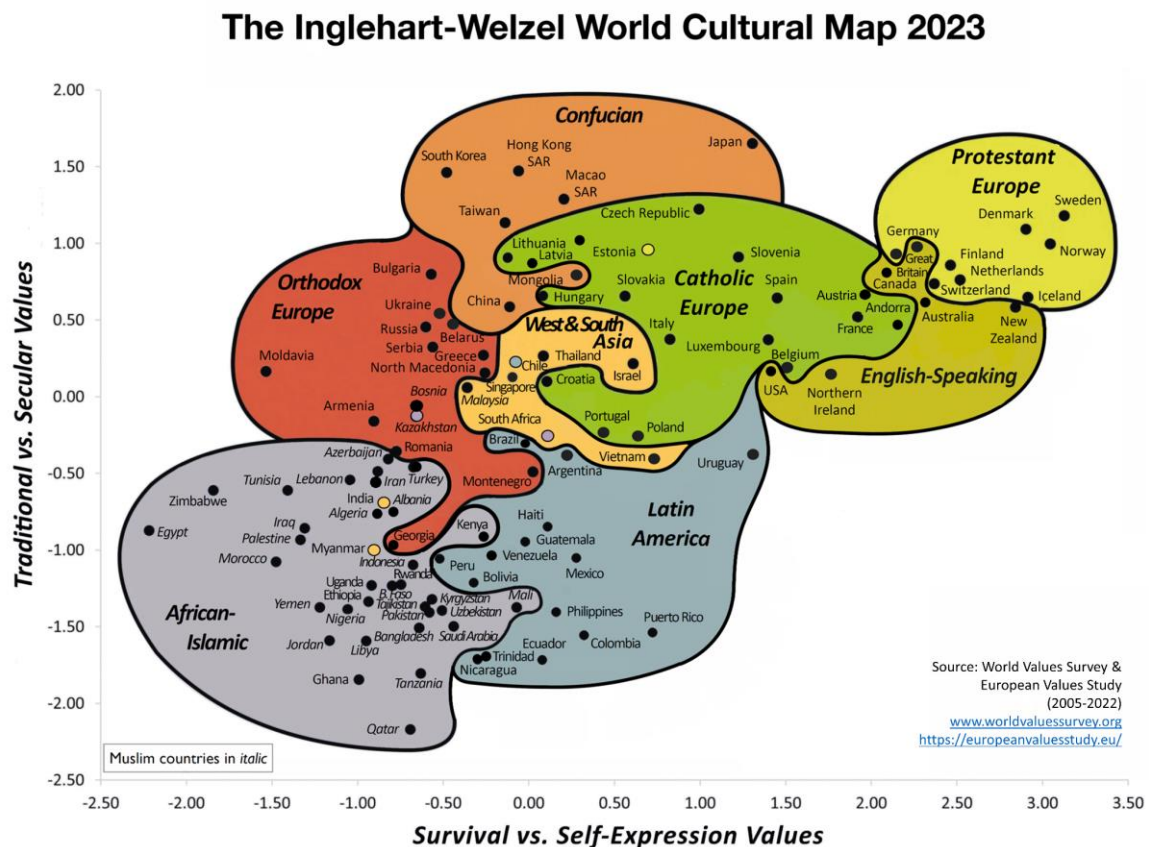
1. Бог є дуже важливим у житті респондента;
2. Для дитини важливіше навчитися слухняності та релігійній вірі, ніж незалежності і рішучості (Індекс автономності);
3. Аборт ніколи не є виправданим;
4. Респондент має сильне почуття національної гордості;
5. Респондент виступає за більшу повагу до влади.

Цінності виживання втілюються в наступних факторах (аналогічно з попереднім, цінності самовираження підкреслюють протилежне):

1. Респондент надає перевагу економічній та фізичній безпеці над самовираженням та якістю життя (Індекс матеріальних/ постматеріалістичних цінностей);
2. Респондент описує себе як не дуже щасливого;
3. Гомосексуалізм ніколи не можна виправдати;
4. Респондент не підписував і не підписував би петицію;
5. Ви повинні бути дуже обережними щодо довіри людям.

Отже, за цими факторами було створено розподіл десятків суспільств у двох вимірах. Візуальне зображення мапи можна побачити на Рисунок 1.

Рисунок 1. Культурна карта світу Інглхардта-Вельцеля 2023 [Inglehart–
Welzel Cultural Map, 2023]

Глобальна культурна карта показує, які цінності є домінуючими у суспільствах різних країн. Можна побачити, що рух знизу-вгору на цій карті відображає перехід від традиційних цінностей до світсько-раціональних, а рух зліва-направо – перехід від цінностей виживання до цінностей самовираження. Якщо дещо спрощено проаналізувати мапу, то можна помітити, що після підвищення рівня життя та переходу від країни, що розвивається, через індустріалізацію до постіндустріального суспільства, країна має тенденцію рухатися по діагоналі в напрямку від нижнього лівого кута (бідні) до верхнього правого кута (більш економічно заможні), що вказує на транзит в обох вимірах, як по діагоналі, так і по вертикалі. Однак настрої населення також сильно корелюють з філософськими, політичними та релігійними ідеями, які домінували в країні. Світсько-раціональні цінності та матеріалізм були сформульовані філософами та лівими

політичними силами під час Французької революції, і, як наслідок, це можна спостерігати особливо в країнах із довгою історією соціал-демократичної чи соціалістичної політики, а також у країнах, де велика частина населення вивчало філософію та науку в університетах. Для східних країн характерні цінності виживання, а для західних – цінності самовираження. У ліберальній постіндустріальній економіці все більша частка населення сприймає виживання та свободу думки як належне, в результаті чого самовираження високо цінується [Inglehart–Welzel Cultural Map, 2020].

Вимір традиційних цінностей проти світсько-раціональних цінностей відображає контраст між суспільствами двох типів:

- тих, в яких релігія є дуже важливою (пошана до авторитету Бога, батьківщини та сім'ї тісно пов'язані одне з одним);
- тих, в яких релігія не є важливою.

Головною темою у традиційних суспільствах є важливість сім'ї. У таких суспільствах основною метою життя більшості людей постає зробити так, щоб їхні батьки пишалися ними. Культивується цінність любові і поваги до своїх батьків, як би вони не поводитися. Так само і батьки повинні робити все можливе для своїх дітей, навіть ціною власного добробуту. Відбувається ідеалізація великих сімей. Хоча представники традиційних суспільств мають високий рівень національної гордості, більше поважають владу, дотримуються протекціоністського ставлення до зовнішньої торгівлі, вони пасивно сприймають національну владу. Політика не стає предметом розмов. Крім того, що є важливим для цієї роботи, суспільства, що тяжіють до традиційних цінностей, вважають, що екологічні проблеми можна вирішити без міжнародних угод. У доіндустріальних суспільствах сім'я має вирішальне значення для виживання. Відповідно, суспільства з екстремальними показниками на полюсі традиційних цінностей не приймають розлучення, мають різко негативну позицію щодо абортів, евтаназії та самогубств. Вони наголошують на соціальному конформізмі, а не на індивідуалістичних прагненнях, підтримують пошану до влади та

мають високий рівень національної гордості та націоналістичний світогляд. Відповідно, суспільства зі світсько-раціональними цінностями або такими, що до них тяжіють, мають протилежні характеристики до усіх, що притаманні традиційним і описані вище [Inglehart, 2005].

Вимір цінностей виживання на противагу самовираження стосується таких характеристик як рівень толерантності, довіри, увазі на суб'єктивному благополуччі, громадянської активності та самовираження. Такі виміри є характерними і виникають у постіндустріальних суспільствах з високим рівнем екзистенціальної безпеки та індивідуальної автономії. На протилежному полюсі люди в суспільствах, сформованих екзистенційною незахищеністю. Для таких суспільств притаманні жорсткі інтелектуальні та соціальні обмеження людської автономії. Представники суспільств з високими показниками цінностей виживання, як правило, наголошують на економічній та фізичній безпеці понад усе. Вони відчують загрозу з боку іноземців, етнічного розмаїття та культурних змін, що призводить до нетерпимості до сексуальних/етнічних меншин тощо. Крім того характерним є наполягання на традиційних гендерних ролях та авторитарних політичних поглядах.

Центральним компонентом цього виміру є поляризація між матеріалістичними та постматеріалістичними цінностями. Ці цінності відображають зміну між поколіннями від акценту на економічній та фізичній безпеці до збільшення акценту на самовираження, суб'єктивне благополуччя та якість життя. Цей культурний зсув спостерігається в усьому постіндустріальному суспільстві, а також серед поколінь, які виростили в умовах, де виживання сприймається як щось належне, а не те, за що потрібно боротися, як даність. Постматеріалістичні цінності самовираження пов'язані з появою дедалі більшого акценту на охороні навколишнього середовища, жіночого руху та зростаючих вимог щодо участі в прийнятті рішень в економічному та політичному житті. Протягом

останніх тридцяти років ці цінності набувають все більшого поширення майже в усіх постіндустріальних суспільствах [Inglehart, 2005].

Суспільства, які наголошують на цінностях виживання, мають свої особливі характеристики. Для них притаманні:

- відносно низькі рівні суб'єктивного благополуччя,
- відносно погане здоров'я,
- низька міжособистісна довіра,
- відносна нетерпимість до інших груп,
- низька підтримка гендерної рівності.

Вони наголошують на матеріалістичних цінностях, мають відносно високий рівень віри в науку та технології, відносно низький рівень екологічної активності та відносно прихильне ставлення до авторитарного уряду.

Суспільства, які високо оцінюють цінності самовираження, як правило, мають протилежні показники до всіх вищезазначених характеристик. Загалом цінності самовираження відображають емансипативний і гуманістичний дух, наголошуючи на людській автономії та виборі.

Одним з пояснень, яка пропонується Інглхардтом та Вельцелом, є те, що при загрозі або невпевненості у виживанні, культурне розмаїття здається загрозливим. Іноземці або вони-група сприймаються як аутсайтери, що можуть претендувати на і без того обмежені ресурси. Люди чіпляються за традиційні гендерні ролі, наголошуючи на абсолютних правилах і старих знайомих нормах, і таким чином намагаються максимізувати передбачуваність у невизначеному світі.

З іншого боку, коли виживання починає сприйматися як належне, етнічне та культурне розмаїття стає все більш прийнятним. Навіть більше, після певного етапу розвитку розмаїття не тільки сприймається терпимо, але й позитивно цінується, оскільки воно є цікавим та стимулюючим. Наприклад, у постіндустріальних суспільствах люди відвідують закордонні ресторани, щоб скуштувати нові види кухні; або витрачають багато грошей на

подорожі, щоб познайомитися з екзотичною культурою. Окрім того, зміна гендерних ролей і сексуальних норм більше не здається загрозовою.

Отже, такими є характеристики суспільств, які тяжіють до різних ціннісних орієнтацій у двох вимірах. Перейдимо тепер до опису позицій конкретних країн, а саме України та Німеччини на мапі цінностей та порівняємо показники обраних двох країн за вимірами різних ціннісних орієнтацій. Як можна побачити по мапі, Україна тяжіє до світсько-раціональних цінностей (приблизно 0.5) на противагу традиційним, але при цьому на вимірі Вживання - Самовираження, перше має трохи більшу вагу (приблизно -0.5). Бачимо також, що жоден з вимірів не має екстремально низьких чи високих значень, що вказує на помірність поглядів і можливість гнучкості та швидкої адаптації до нових умов при виникненні такої потреби. До найбільш розвинених країн (правий верхній кут) потрапили країни протестантської Європи, зокрема Німеччина. Для неї показники приблизно дорівнюють 2.0 на вимірі Вживання - Самовираження зі значним тяжінням в сторону останнього; та приблизно 1.0 в сторону світсько-раціональних цінностей на противагу традиційним. За цією мапою можна побачити, що різниця між Україною та Німеччиною в контексті традиційні – світсько-раціональні цінності не є дуже великою, у той час як значні відмінності можна спостерігати у вимірі цінностей Вживання - Самовираження.

Безумовно, більшу частину ціннісних орієнтацій індивід переймає від батьків, старшого покоління, що його оточує в процесі соціалізації. Однак модернізація суспільства впливає і на те, що частина цінностей сучасної молоді продукується і утверджується на загальних засадах саме її активними представниками. На противагу теорії Інглхардта можна зазначити, що в сучасній Україні значно збільшилася кількість агентів соціалізації. Вони тепер представлені не тільки найближчим колом родичів, друзів, вихователів. З процесом “розмиття меж” між індивідуальним та соціальним життям коло агентів соціалізації постійно розширюється та здобуває нових впливових представників. У процесі інформатизації, а

особливо інтернетизації, посилюється вплив лідерів думок. Теорія пунктів порядку денного стверджує: чим більше у засобах масової інформації наголошують на певній проблемі, тим більш значущою вона стає. Такий підхід заміщує попередню теорію спіралі мовчання, за якою замовчування проблеми робило її в очах суспільства менш значною та нагальною.

1.2 Структура екологічно значущої поведінки у моделі П.Стерна: особистісні характеристики та контекстуальні фактори

Крім теорії Інглхардта та Вельцеля, ми хотіли б також описати теорію Пауля Стерна – американського дослідника у сфері соціальних наук, президента Інституту соціальних та екологічних досліджень (Social and Environmental Research Institute). У своїй статті “Нові екологічні теорії: до послідовної теорії екологічно значущої поведінки” Стерн розробив та описав концептуальну основу для просування теорій екологічно значущої поведінки. У статті автор робить наступні кроки:

- пропонує визначення екологічно значущої поведінки;
- описує досвід своєї дослідницької групи розвинути запропоновану теорію;
- класифікує екологічно значущу поведінку та її причини;
- оцінює теорії екології, зосереджуючись особливо на теорії цінності-переконавання-норми;
- оцінює зв'язок між турботою про навколишнє середовище та поведінкою;
- узагальнює докази щодо факторів, які визначають екологічно значущу поведінку та можуть ефективно її змінити.

Стаття завершується представленням деяких основних гіпотез, підтверджених наявними дослідженнями. Також автор пропонує напрямки для майбутніх досліджень про розробку поведінкових програм для захисту навколишнього середовища [Stern, 2000].

Стерн у своїх напрацювання пропонує два виміри для визначення екологічно значущої поведінки:

1. орієнтоване на вплив (impact-oriented)
2. орієнтоване на намір (intent-oriented)

Перше визначає екологічно значущу поведінку через її вплив, тобто тою мірою, якою вона змінює доступність матеріалів чи енергії з навколишнього середовища або змінює структуру та динаміку екосистем або самої біосфери [Stern, 1997]. Певна поведінка має безпосередній вплив. Наприклад, розчищення лісу чи утилізація побутових відходів – такі дії безпосередньо чи великою мірою спричиняють зміни навколишнього середовища [Stern, Young, Druckman, 1992]. Інша поведінка є екологічно значущою опосередковано. Вона формує контекст, у якому відбуваються вибори, які опосередковано сприяють змінам навколишнього середовища. Проте це не означає, що опосередкований вплив менш значущий, ніж безпосередній. Наприклад, поведінка, яка впливає на міжнародну політику, ціни на товари на світових ринках, національну екологічну та податкову політику, може опосередковано мати більший вплив на глобальному рівні на навколишнє середовище, ніж поведінка, яка безпосередньо змінює навколишнє середовище локально. Це все стосується підходу, орієнтованого на вплив (impact-oriented).

З іншого боку, Стерн описує підхід з точки зору намірів (intent-oriented). Це поведінка, яка здійснюється з наміром змінити навколишнє середовище, як правило, в кращу сторону. Це визначення, орієнтоване на намір, не збігається з визначенням, орієнтованим на вплив. Вони відрізняються у тому, що екологічний намір може не призвести до впливу на навколишнє середовище. Наприклад, за описом Стерна, багато людей у Сполучених Штатах Америки вважають, що уникнення використання балончиків захищає озоновий шар, хоча озоноруйнівні речовини були заборонені в балончиках вже доволі давно. Таким чином, можливість розбіжностей між екологічними намірами та впливом на навколишнє середовище породжує

важливі дослідницькі питання, що стосуються природи та детермінанти переконань людей щодо екологічної значущості їхньої поведінки [Stern, 2000].

Стерном також було запропоновано чотири типи екологічно значущої поведінки:

- екологічний активізм,
- неактивістська поведінка в публічній сфері,
- екологічна поведінка у приватній сфері,
- інша екологічно значуща поведінка.

Далі ми коротко розглянемо кожен із видів.

Екологічний активізм – діяльність, яка направлена на безпосередню активну участь в екологічних організаціях і демонстраціях, громадських рухах.

Неактивістська поведінка в публічній сфері – менш активні види екологічної громадянської позиції: наприклад, подання петицій з екологічних питань, внески до екологічних організацій, підтримку державної політики щодо екології, готовність платити вищі податки на захист навколишнього середовища тощо. Хоча така поведінка впливає на навколишнє середовище лише опосередковано, через вплив на державну політику, наслідки можуть бути значиними. Оскільки державна політика може змінити поведінку багатьох людей та організацій, структур і інститутів, не можна недооцінювати цей тип екологічно значущої поведінки.

Екологічна поведінка у приватній сфері – як зрозуміло із назви, це екологічно значуща поведінка в приватній сфері: купівельні звички і вибори, використання та утилізація особистих і побутових товарів, вибір транспорту тощо. Поведінка в приватній сфері відрізняється від екологічності в публічній сфері тим, що вона має прямі екологічні наслідки. Проте слабкою стороною такого підходу є те, що вплив особистої поведінки на навколишнє середовище хоч і безпосередній, проте незначущий. Це

означає, що індивідуальна поведінка має екологічно значущий вплив лише в сукупності, коли багато людей роблять одне й те саме.

Інша екологічно значуща поведінка – цей вид поведінки пов’язаний з тим, що індивіди можуть суттєво впливати на навколишнє середовище, впливаючи на дії організацій, до яких вони належать як працівники. Наприклад, інженери можуть розробляти виготовлену продукцію більш-менш безпечним для навколишнього середовища способом, банкіри та розробники можуть використовувати або ігнорувати екологічні критерії у своїх рішеннях, а дії робітників з технічного обслуговування можуть зменшувати або збільшувати забруднення, що створюється виробничими підприємствами чи комерційними будівлями. Така поведінка може мати великий вплив на навколишнє середовище, оскільки саме організаційні дії є найбільш прямим джерелом багатьох екологічних проблем [Stern, 1998].

Стерн розглядає екологічну поведінку як продукт поєднання та взаємодії особистісних характеристик (внутрішні фактори) та контекстуальних умов (зовнішні фактори)[Stern, 2000]. Таким чином модель розгалужується на дві гілки: особистісну систему цінностей та корпус контекстуальних факторів. Особистісна система цінностей включає в себе такі складові:

- екологічні знання,
- екологічні цінності,
- мотивація,
- локус контролю,
- відповідальність.

Що стосується зовнішніх (або контекстуальних) факторів, до них належать:

- міжособистісні впливи;
- очікування громади;
- реклама та ЗМІ;
- державні постанови;
- інші правові та інституційні фактори;

- грошові стимули та витрати;
- фізична складність конкретних дій;
- можливості та обмеження, надані технологіями та антропогенним середовищем (наприклад, дизайн будівлі, наявність велосипедних доріжок, технологія сонячної енергії);
- наявність державної політики для підтримки поведінки;
- різні особливості широкого соціального, економічного та політичного контексту (наприклад, ціна на нафту, чутливість уряду до громадського тиску та тиску груп інтересів, процентні ставки на фінансових ринках).

Як можна побачити з вищенаведеного переліку, корпус контекстуальних цінностей пов'язаний із зовнішніми обставинами, з якими стикається індивід у повсякденному житті. Зокрема, об'єктивні фактори, як то фізична складність екологічно значущої поведінки в певних контекстах або можливості інфраструктури місцевості проживання. Але визначне місце займають також і соціально-політичні фактори. Так соціальне оточення формує очікування громади щодо певних дій, зокрема, направлених і на збереження довкілля шляхом таких загальнолюдських методів соціального контролю і регулювання як, наприклад, соціальний сором за дії, які не є очікуваними у певному контексті або середовищі. Порушення очікувань громади може призвести до некомфортного проживання або навіть до застосування певних санкцій.

Іншим видом контекстуальних факторів, що формують екологічно значущу поведінку, є державна політика, постанови, закони, політичний контекст та політичні фактори. Зокрема цей політичний контекст формується і відтворюється також завдяки одному з видів поведінки, який ми вже описали раніше, а саме – неактивістська поведінка в публічній сфері, яка впливає на політичні рішення та регулює рівень уваги державних лідерів до екологічної тематики. Ці дві структури є взаємозалежними та взаємопроникними. Політичний порядок денний впливає на важливість

екології у певних суспільствах, при тому так само, як розвинутим країнам очевидно є економічна необхідність пом'якшення та адаптації до кліматичних змін (як було зазначено у Вступі, передбачається, що ці два проблеми будуть в топі глобальних проблем протягом наступних десятиліть), так само країнам, що розвиваються, потрібно більше ресурсів, щоб такі зміни пріоритизувати, висвітлювати та втілювати. Тобто за таких умов, ініціативність скоріше спостерігається у русі знизу-вгору, тобто від локальних ініціатив до державної політики, оскільки на мікро рівні переймати кращі практики колег з більш розвинених країн є легшим і менш ризиковим, або принаймні ризики є поміркованими та ціна помилки менша.

Висновки по розділу 1

Отже, у першому розділі ми зробили огляд теоретичного підґрунтя формування нового вектору суспільств у напрямку сталого розвитку та екологічно значущої поведінки. Спершу ми звернулися до теорії Інглхардта щодо матеріалістичних та постматеріалістичних цінностей, побачили, яке місце в цій теорії відведено цінностям, що стосуються турботи про екологічний стан планети. Ми дослідили, як пізніше ця базова теорія зробила новий виток розвитку у напрацюваннях Інглхардта та Вельцеля, а саме ґрунтовно описали два основні виміри міжкультурних варіацій цінностей:

- традиційні цінності на противагу світсько-раціональним,
- цінності виживання на противагу цінностям самовираження.

Ми побачили локалізацію України та Німеччини на мапі World Values Survey з акцентом на місці турботи про екологію у загальній структурі ціннісних орієнтацій. На цьому перший підрозділ було завершено.

У другому підрозділі першого розділу ми звернулися до моделі Пауля Стерна щодо екологічно значущої поведінки за двома визначеннями: орієнтоване на вплив та орієнтоване на намір. Коротко описали чотири типи екологічно значущої поведінки, які виділяє дослідник, та навели приклади

різних типів, які можна спостерігати в суспільстві. Зазначена також була і модель екологічної поведінки Стерна. Модель складається з двох гілок: особистісних характеристик (внутрішні фактори) та контекстуальних умов (зовнішні фактори). Ми поглиблено описали останні, адже у наступному розділі ми розглянемо політичний контекст соціальних змін у суспільстві, які стосуються екологічно значущої поведінки груп та організацій, пом'якшення та адаптації до кліматичних змін, переходу до карбон-нейтральних виробництв і тих аспектів, що стосуються залучення України у Зелену угоду Європейського союзу.

РОЗДІЛ 2. ПРИНЦИПИ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЗЕЛЕНОЇ УГОДИ 2019 РОКУ: ПЕРСПЕКТИВА РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

2.1 Вектори впровадження ініціатив Європейської зеленої угоди

Питання екологічного розвитку виробництв, зменшення викидів, карбон нейтральних рішень, використання альтернативної енергетики давно є актуальним на порядку денному у ЄС. Однак у 2022 році після зіткнення з енергетичною кризою та підняттям цін на газ, актуальність цієї тематики стала ще більш нагальною. Задля збереження економічно-політичної стабільності, а разом з тим і соціального порядку, підтримки або принаймні прийняття населенням непопулярних політичних рішень (як то збільшення цін на комунальні послуги, продукти харчування, соціальне страхування, предмети щоденного попиту тощо) Єврокомісія мала ухвалити план дій щодо реакції та адаптації до нових умов. Такою відповіддю став Green Deal Industrial Plan або Індустріальний план “Зеленої угоди”. Сама угода була прийнята у 2019 році, а у лютому 2023 до неї розроблений конкретний план, адже ситуація вимагала швидких і дієвих рішень. Ця угода розповсюджується на всі країни, які є членами Європейського союзу.

У зв’язку з цим варто згадати, що з одного боку, Україна відкрито заявила про свої наміри входу в ЄС, а з іншого боку – на даний момент у країні немає необхідного рівня розвитку, зокрема у сфері екологічного виробництва та підготовки суспільства до нього. Оскільки Євросоюз наразі дуже активно займається питаннями “Зеленої угоди” та того, як її можливо втілити в життя, і ця концепція безпосередньо стосується усіх країн членів ЄС, а Україна хоче стати однією з них, важливо дослідити цей аспект, описати практики та проблеми, та оцінити їх з перспективи можливості їхнього втілення та адаптації в українських реаліях. Тому у цьому розділі буде розглянуто особливості соціо-політичної ситуації України у зв’язку з запровадженням в Європейському Союзі “Зеленої угоди”.

ЄС наразі заявляє про свій курс на майбутнє зі збалансованим природокористуванням. Цей вектор розвитку детерміновано викликами сьогодення, які є глобальними, зокрема і неминучими кліматичними змінами, що загрожують негативно вплинути на багато аспектів суспільного життя. Дана проблема не має меж і державних кордонів, вона розповсюджується абсолютно на всі країни, незалежно від їх готовності брати участь у активній реакції на ці зміни. Виникає потреба максимальної консолідації зусиль на різних рівнях: від державного макrorівня – тобто політичні зміни, нові державні угоди, інтернаціональні об'єднання; до мікрорівня повсякденних практик і виборів членів суспільства. При тому, навіть враховуючи, чи особливо враховуючи глобальність проблеми кліматичних змін і доступності ресурсів, не всі країни готові залучатися до активних дій, особливо ті, які не мають на це достатньо фінансових чи владних ресурсів. Тому Євросоюз як стійке і відносно сильне об'єднання, бере на себе відповідальність за прийняття рішень і початок їх застосування з невідкладною швидкістю.

На тлі вищезазначеного контексту, розглянемо Зелену угоду як один із інструментів, що застосовано Європейським союзом. “У загальному розумінні Європейську Зелену угоду слід сприймати як заснований на принципах сталого (збалансованого) розвитку довгостроковий комплексний план невідкладних і рішучих заходів стратегічного характеру, спрямованих на досягнення амбітної і водночас, з точки зору важливості, вкрай необхідної цілі – до 2050 року перетворити Європу на безпечний, екологічно чистий та енергонезалежний континент” [Данкевич, 2021].

Почнемо з короткого огляду основних положень Зеленої угоди та після цього перейдемо до розмірковувань про те, якою є роль України, чи вписується новий план в сучасні реалії та що передбачається у зв'язку з цим. Отож Європейська Зелена угода – це певний набір політичних ініціатив, який має на меті спрямувати ЄС на шлях зеленого переходу (green transition), і як ми вже сказали, кінцевою метою постає досягнення

кліматичної нейтральності до 2050 року. Зелена угода була розроблена і ухвалена для того, аби підтримувати трансформацію ЄС у справедливе та процвітаюче суспільство з сучасною та конкурентоспроможною економікою. Для досягнення поставленої мети вкрай необхідним є застосування цілісного та міжсекторального підходу, за якого всі відповідні сфери політики сприяють досягненню кінцевої цілі, пов'язаної з кліматом.

Набір політичних запроваджень включає ініціативи, що стосуються:

- клімату,
- навколишнього середовища,
- енергетики,
- транспорту,
- промисловості,
- сільського господарства,
- сталого фінансування.

Усі зазначені сфери тісно взаємопов'язані [European Green Deal, 2019].

Європейський союз має амбітні плани у багатьох сферах, які потребують змін. При тому ці плани є чітко визначеними у цифровому вимірі:

- “реновація 35 млн не енергоефективних будівель;
- скорочення використання пестицидів на 30% та добрив на 20% до 2030 року;
- частка земель під органічним виробництвом – 25% до 2030 року;
- 30% суші та 30% морських теренів – природоохоронні території;
- виробництво до 10 млн т відновлювального водню до 2030 року;
- скорочення викидів парникових газів у транспортному секторі на 90%” [Андрусевич, 2020].

Україна заявила про свої наміри бути частиною Зеленої угоди та брати активну участь у реалізації її положень незабаром після того, як Угода була оголошена Євросоюзом. Але навіть рік потому серед представників бізнесу та експертів у різних галузях не було єдиної думки щодо того, з якими наслідками стикнеться держава і суспільство за умови участі у “зеленій”

трансформації, яким буде вплив нових правил та наскільки реальним є такий курс для українського суспільства.

Наталія Андрусевич – голова правління Ресурсно-аналітичного центру "Суспільство і довкілля" – пропонує три рівні, на яких Україна може діяти для подальшого залучення до Зеленої угоди. Перший рівень – стратегічний, що передбачає розробку “Дорожньої карти” для України щодо імплементації Green Deal. На думку авторки, цей документ можна розробляти за зразком досвіду Західних Балкан і включати у нього проекти та ініціативи, які були б цікавими і корисними для обох сторін: як для України, так і для Європейського союзу. Другий рівень – це процес синхронізації. Оскільки Зелена угода це динамічне утворення, яке зазнає змін (як ми далі побачимо, прикладом таких змін став Індустріальний план, презентований у лютому 2023 року), і це означає, що Україна має уважно слідкувати за змінами, щоб адаптуватися під нові реалії. Окрім того процес синхронізації передбачає перш за все виконання “домашнього завдання” України, що стосується Угоди про асоціацію з ЄС та усіх відповідних галузей як то транспорт, енергетика, промисловість, сільське господарство, діджиталізація, кліматична політика тощо. Третій рівень полягає у залученні України до Зеленої угоди через локальні ініціативи. Особлива увага у Зеленій угоді відводиться містам через їхній високий рівень споживання енергії, викидів, забруднення середовища тощо. Говорячи мовою цифр, “половина населення світу живе в містах, і ця частка, ймовірно, досягне 70% у 2050 році. Міста споживають до 80% виробленої енергії та викидають майже таку ж частку світових викидів парникових газів. Органи місцевого самоврядування відіграють ключову роль, оскільки вони відповідають за понад 70% заходів із пом’якшення наслідків клімату та до 90% заходів з адаптації до клімату. У звіті ООН говориться, що інвестиції в заходи з низьким вмістом вуглецю в містах повернуть принаймні 23,9 трильйона доларів США до 2050 року” [Karl-Heinz Lambertz, 2019]. З іншого боку, точковість місцевих ініціатив забезпечує їм більшу гнучкість і динаміку.

Міста можуть впроваджувати ініціативи, які потім можливо було б масштабувати на вищому рівні, наприклад, проєкти з енергоефективності, освіти у сфері “озеленення”, соціальних проєктів тощо [Андрусевич, 2020].

Оскільки Зелену угоду було прийнято у 2019 році, з того моменту світ побачило багато публікацій щодо неї, зокрема і ті, що стосуються України у контексті готовності до змін, рівня залученості до імплементації Зеленої угоди тощо. Існує навіть сайт Green Deal, що являє собою інформаційно-аналітичний портал, створений агентством "Інтерфакс-Україна". На цьому порталі публікують статті, які фокусується переважно на стратегії The European Green Deal, моніторингу реалізації стратегії в ЄС та глобальних кліматичних тенденцій, та на аналізі впливу Green Deal на Україну тощо [Green Deal]. Загалом спільною у багатьох напрацюваннях є думка про те, що “комплексність проблеми формування та реалізації державної політики сталого розвитку «зеленої» економіки передбачає застосування довгострокового стратегічного підходу, що дозволить гармонічно вбудувати таку політику в систему державного управління України, яка знаходиться в процесі реформування та адаптації до європейського законодавства, що підкріплюється низкою міжнародних зобов'язань” [Біловіцька, 2022]. Наприклад, у публікації “SDGs and the ability to manage change within the European green deal: The case of Ukraine” [Shevchenko, 2021] описано дослідження, що визначає можливість управління змінами для України, насамперед, шляхом їх обґрунтування на концептуальному рівні, в аналізі та узагальненні описової статистики, актуальної для аспектів сталого розвитку, а саме формування структури інтегрального показника здатності змінюватися. По-друге, кількісно визначено проміжні та кінцеві інтегровані значення потенціалу України щодо управління змінами в контексті Зеленої угоди. Проте окрім очевидно позитивних наслідків, передбачаються також і негативні наслідки для України. Зокрема у публікаціях зустрічається думка про те, що оскільки Європейські країни визначили курс на більш сталий розвиток, це буде серед іншого також передбачати продовження віку

“життя” товарів, тобто строку їх використання. Це може потягнути за собою низку змін, зокрема і зменшення серед Європейських підприємств попиту на сировину. А оскільки Україна є постачальником сировини для багатьох Європейських країн, це може призвести до різкого спаду економічних показників через зменшення замовлень [Ivasechko, 2021].

Про цілісність бачення стратегії зауважують у багатьох публікаціях. “Ефективна реалізація ідей Зеленої угоди вимагає від національних органів публічної влади формування цілісного бачення з етапів її різномірної реалізації, при цьому враховуючи економічні, соціальні та екологічні реалії українського сьогодення. Така реалізація потребує першочергового суспільного обговорення її ключових моментів із залученням максимально широкого суб’єктного складу, а надто громадськості. Безперечно, на рівні законотворення та нормотворення потрібно здійснити цілий комплекс заходів як з оновлення чинних нормативно-правових положень екологічного змісту, так і прийняття низки якісно нових, які б повною мірою відповідали політиці ЄС у цьому питанні” [Данкевич, 2021].

Відкритим залишається питання готовності українського суспільства пріоритетувати та визнавати важливість нових законопроектів, підтримувати рішення владних структур, направлені на покращення стану середовища. Необхідними є “зміни від самого початку підготовки законопроектів – із плануванням роботи наперед, залученням фахівців з уряду, громадськості, профільних проектів ЄС, їхнім публічним обговоренням та комунікацією з населенням щодо того, навіщо потрібні ці закони та як вони працюють в державах-членах Євросоюзу” [Єршова, 2020].

Задля прийняття суспільством змін Біловіцька наголошує на важливості концептуальних положень розробки стратегії державної політики сталого розвитку «зеленої» економіки в Україні. Зокрема важливим компонентом такої політики є поширення ідеології «зеленої» економіки, а саме:

- “підтримка «зелених» й екологічних технологій та пов’язаних з ними розробок і досліджень;

- підтримка та стимулювання підприємницької ініціативи, стартапів з впровадження «зелених» технологій;
- просторове планування, інтеграція «зеленої» економіки та регіонального розвитку;
- розробка освітньої політики щодо стійкого зростання, імплементація «зеленої» економіки у всі форми освіти;
- формування та підвищення привабливості «зелених» робочих місць;
- впровадження механізмів фінансування нових «зелених» малих та середніх підприємств;
- сприяння «озелененню» державних витрат і доходів” [Біловіцька, 2022].

Однак звертаючись до матеріалів першого розділу, постає питання, чи дійсно турбота про екологічний стан у випадку Зеленої угоди Європи як континента стосується цінностей виживання, тобто матеріалістичних. Чи можемо ми говорити про актуальне “зміщення” стурбованості щодо довкілля, екологічно значущої поведінки як індикаторів нової позиції на перетині цінностей виживання та самовираження, матеріалістичних та постматеріалістичних. Слушне зауваження щодо цього зробив Карл-Хайнц Ламбертц – президент Європейського комітету регіонів – на саміті ООН щодо кліматичних дій (United Nation's climate action summit) ще у 2019 році. Ціна глобального потепління вже тоді сягала 12 мільярдів євро щороку. Очікувалося, що перехід до безвуглецевої економіки створить нові вкрай необхідні робочі місця, зробить ЄС більш конкурентоспроможним і зменшить його енергетичну залежність [Statement of President Karl-Heinz Lambertz on the United Nation's climate action summit, 2019].

Бачимо, що питання нагальних суспільно-політичних змін заради пом'якшення наслідків кліматичних змін та підтримки сталої економіки стало важливим питанням на порядку денному серед обговорень світових лідерів, що вказує на вітальність цього аспекту суспільного життя і його перетину матеріалістичних та постматеріалістичних цінностей.

2.1 Індустріальний план Зеленої угоди 2023 року та нові виклики для України

Іншим аргументом, що підсилює дану позицію, є Індустріальний план Зеленої угоди. Його було розроблено і оголошено у лютому 2023 року як реакцію Європейського союзу на сучасний політико-економічний контекст світу. Індустріальний план було розроблено з метою доповнення двох поточних проектів: Європейської зеленої угоди та REPowerEU. Базується він на чотирьох стовпах:

1. передбачуване та спрощене регуляторне середовище;
2. прискорення доступу до фінансів;
3. підвищення кваліфікації;
4. відкрита торгівля для стійких ланцюгів поставок [The Green Deal Industrial Plan, 2023].

Як ми бачимо, цей План має важливий зв'язок з єдиним ринком (Single market) і спирається на його існуючу силу. З іншого боку, це оголошення викликало деякі дискусії щодо його реалізації через сильну неоднорідність серед держав-членів, і що воно не є заміною стратегії підвищення конкурентоспроможності у відповідь на програму субсидій США. Окрім цього, «план уже зазнає серйозної критики з двох причин: він значною мірою спирається на існуючі, а не на нові лінії фінансування; і це ризикує протистояти меншим країнам ЄС великим державам Німеччині та Франції через побоювання, що основна частина субсидій прийде на користь двом останнім» [Stolton, 2023]. Ще одне питання, яке розділило думки держав-членів, це ризик того, що новий план зашкодить стабільності єдиного ринку.

Тепер, якщо ми поглянемо на нещодавній геополітичний та гео економічний контекст, у якому було розроблено та оголошено промисловий план «Зеленої угоди», ми побачимо наступні події [Klotz, 2023]:

- У Сполучених Штатах було оголошено Закон про інфляцію та скорочення (Inflation and Reduction Act). Очікується, що до 2032 року

він мобілізує понад 360 мільярдів доларів США, значна частина яких підтримає перехід країни до «зеленого» виробництва;

- Китай оголосив про плани інвестувати в чисті технології близько 280 мільярдів доларів США;
- Інвестиції Японії в екологічну трансформацію становлять близько 20 трильйонів єн;
- Подібні плани оголосила група країн, включаючи Канаду, Індію та Сполучене Королівство.

Не в останню чергу це також викликано і подіями в Україні. У комунікаціях від Європейської комісії зазначається, що «на тлі високих цін на енергоносії, спричинених російською військовою агресією проти України, і мінливого геополітичного середовища, існує потреба прискорити промислову трансформацію до Net-Zero» [Questions and Answers: Green Deal Industrial Plan for the Net-Zero Age, 2023].

Індустріальний план Зеленої угоди є новим документом, що було опубліковано тільки пару місяців до написання цього розділу, однак незважаючи на це, він викликав інтерес експертної спільноти. Було опубліковано не так багато робіт на підтримку або критику розробленого плану, однак у ЗМІ з'явилося багато статей на цю тему. Звичайно, інтерес викликаний кількома факторами. Серед тих, які ми можемо назвати, це геополітичний і глобальний економічний контекст, який вже було описано раніше. Крім того, Зелена угода та плани ЄС стати вуглецево-нейтральними до 2050 року. І останнє, але не менш важливе, ресурсна криза 2022 року та відповідна реакція Європейського Союзу.

Одна з найпоширеніших думок, що стосується критики Індустріального плану – це заява про диспропорції пільг для північних держав-членів у порівнянні з південними. Основний наголос на таких країнах, як Німеччина та Франція. Група інституційних інвесторів зі зміни клімату (IGCC) каже, що Індустріальний план пропонує реформи правил державної допомоги ЄС, які регулюють державні субсидії промисловості під час кризи. Критики,

включаючи деякі менші європейські країни, стверджують, що ці реформи приносять непропорційну користь найбагатшим країнам ЄС і створюють конкуренцію [IGCC, 2023].

Говорячи про загрози, пов'язані з Зеленою угодою, з точки зору міжурядової взаємодії (intergovernmentalism), основні та найбільш помітні ризики та занепокоєння, які висвітлюються в матеріалах, опублікованих ЗМІ, можна представити таким списком:

- Ризик фрагментації єдиного ринку;
- Реформи правил державної допомоги ЄС приносять непропорційну користь найбагатшим країнам ЄС;
- Промисловий план «Зеленої угоди» може вплинути на конкуренцію та згуртованість на єдиному ринку;
- Очевидна перевага для великих, процвітаючих і фінансово стабільних країн, таких як Німеччина та Франція;
- Нечесна торгівля в секторі чистих технологій;
- Можливість субсидій країнами, що не входять до ЄС, для створення конкуренції на єдиному ринку;
- Антагонізми між європейськими країнами, пов'язаний з фінансовою солідарністю.

Далі ми розглянемо третій стовп Індустріального плану, який пов'язаний із підвищенням кваліфікації та якісними робочими місцями в галузі чистих технологій. А також ми побачимо, як українці, які зараз є шукачами тимчасового захисту в Європейському Союзі загалом і в Німеччині зокрема, можуть сприяти цьому розвитку нових необхідних навичок і ринку праці ЄС.

Одним із компонентів Єдиного ринку є свобода пересування людей, а отже, пересування кваліфікованого персоналу, трудова міграція, експати тощо. Третя складова Плану зосереджена на вдосконаленні навичок, оскільки «від 35% до 40% усіх робочих місць можуть вплинути на “зелений перехід”, розвиток навичок, необхідних для високооплачуваної якісної

роботи» [Questions and Answers: Green Deal Industrial Plan for the Net-Zero Age, 2023].

Щодо питання розвитку кваліфікацій персоналу Європейська комісія пропонує таке бачення:

1. Індустріальний план Зеленої угоди забезпечить ЄС доступ до технологій, продуктів і рішень, які є ключовими для переходу до net-zero і які представляють нове важливе джерело економічного зростання та якісних робочих місць;
2. Це забезпечить ЄС доступ до диверсифікованих нульових виробничих потужностей для досягнення кліматичних цілей і забезпечення більшої кількості робочих місць кращої якості для європейців;
3. Громади отримають вигоду від якісних робочих місць, які надає індустрія чистих технологій, а громадяни отримають переваги чистішого навколишнього середовища та більш сталої ринкової економіки.

Приблизно 4,5 мільйона людей у ЄС мали роботу в зелених галузях у 2019 році, порівняно з 3,2 мільйонами у 2000 році. І ці цифри зростатимуть. Наприклад, один тільки сектор акумуляторів оцінює потребу в 800 000 додаткових працівників до 2025 року. ЄС створив 14 галузевих партнерств, у тому числі для автомобільної промисловості та агропродовольчі сектори, призначені для підвищення рівня освіти та навчання та перекваліфікації робочої сили, кошти ЄС також доступні для професійного навчання. Комісія співпрацює з членами ЄС, щоб відстежувати та встановлювати цілі щодо пропозиції та попиту на навички та робочі місця. Крім того планується покращувати процес визнання кваліфікацій у ЄС людей з третіх країн, тобто тих, які не є членами Європейського союзу [Factbox: What's in the EU Green Deal Industrial Plan, 2023].

Індустріальний план Зеленої угоди у зв'язку з розвитком навичок для переходу до зеленого середовища, орієнтованого на людей, включає наступні кроки:

- Net-Zero Industry Academies для розгортання програм підвищення кваліфікації та перекваліфікації в стратегічних галузях;
- Підхід «Навички перш за все» (skills-first): визнання фактичних навичок у поєднанні з існуючими підходами, заснованими на кваліфікаціях;
- Полегшення доступу громадян третіх країн до ринків праці ЄС у пріоритетних секторах;
- Заходи щодо сприяння та узгодження державного та приватного фінансування розвитку навичок [The Green Deal Industrial Plan, 2023].

Але крім того, Індустріальний план Зеленої угоди також може спровокувати загрози та ризики для України. Тож якщо говорити про переміщення людей з точки зору робочої сили, то варто торкнутися теми українських біженців, яких за останній час лише в Німеччині станом на лютий 2023 року за офіційними даними близько 1,1 мільйона людей [Statista, 2023].

Відповідно до теорії світової системи Валлерстайна, світова економічна система складається з трьох типів країн: ядра, напівпериферії та периферії. Країни ядра є найбільш економічно розвиненими та соціально стабільними, тобто соціальні інститути та бізнес менш гнучкі, а зміни відбуваються набагато повільніше, тому що, просто кажучи, у цих країн просто немає причин поспішати. Німеччина була б однією з них. З іншого боку, є периферійні країни: вони розвиваються, економіка дуже слабка і майже не створені соціальні інститути для стабілізації суспільства. Ресурсів для змін просто немає або дуже мало. І останнє, але не менш важливе, країни напівпериферії, які ідеально підходять для змін, тому що економіка достатньо хороша, щоб мати простір і можливості для розвитку, на це є попит, і крім того, соціальні інститути не є жорсткими, тому можна впроваджувати нові рішення завдяки гнучкості системи та необхідності вдосконалення, щоб конкурувати або принаймні наблизитися до країн ядра. До цієї категорії відноситься і Україна. Тож у українців, як представників

країни напівпериферії є досвід здорової конкуренції у бізнесі, роботоспроможності, є досвід сервісу на високому рівні та виживання на ринку серед інших сильних бізнесів. Європейським країнам навпаки, цього духу та завзяття не вистачає.

Протягом останніх 30 років незалежності Україна пройшла через багато дестабілізуючих подій, як то революції, економічні кризи, політичні зміни тощо. Незважаючи на все вищезазначене, український бізнес-сектор успішно розвивається, маючи набагато швидші та цифрові державні послуги, систему охорони здоров'я, сервіси доставки, сферу послуг, банківські системи тощо. Люди мають підприємницьке мислення, здатність швидко навчатися, є високо конкурентоспроможними, постійно вдосконалюються завдяки цій конкурентоспроможності, знаючи, яку цінність вони додають компанії, бізнесу, галузі тощо.

Тож ризиком, який ми можемо спостерігати в Європейському Союзі сьогодні та в Німеччині зокрема, є те, що молоді люди з освітою, яка була оплачена державними коштами України, будуть залишатися у країнах, де вони зараз отримують тимчасовий захист. Є ймовірність, що українська освіта не має такої високої якості, як європейська, але з новим підходом «Навички перш за все», що було сформульовано у Зеленій угоді, та сприянням ЄС доступу громадян третіх країн до ринків праці ЄС, це може стати ресурсом нових кваліфікованих працівників. В той час як для України це є ризиком втратити найбільш здібних людей, які могли б працювати на розвиток країни.

Іншим моментом тут є старіння населення Німеччини. У 2021 році люди вікової категорії 65 років і старші були другою за величиною групою населення в Німеччині, що складала 22,0% населення – 18,3 мільйона [Germany Population Distribution by Age, 2021]. Прогнози щодо старіння населення були такими: «У 2022 році робоча сила скоротиться більш ніж на 300 000 осіб, оскільки більше людей досягають пенсійного віку, ніж починають працювати, і в найближчі роки ситуація погіршуватиметься. До

кінця десятиліття може бути більше ніж на 5 мільйонів працівників менше, якщо імміграція не зможе заповнити цю прогалину» [Reiter, 2022]. З демографічної точки зору це означає, що податкове навантаження на молоде працездатне населення зростає. Це є ще однією передумовою того, що багато молодих українців, які зараз тимчасово перебувають у ЄС, можуть залишитися тут після війни та зробити внесок у промисловий план Зеленої угоди у сфері ринків праці ЄС та розвитку нових навичок для зеленого переходу.

Як бачимо, запропоновані представниками академічної і бізнес спільноти ініціативи та рішення вимагають певного стану суспільства, за якого такі зміни будуть можливими. Тут важливе місце мають зайняти світсько-раціональні цінності та цінності самовираження, за умови привілювання яких у суспільстві створюється ресурс на підвищення якості життя, рівня довіри до владних інститутів, покращення стану навколишнього середовища та зацікавленість питаннями екології та сталого розвитку. Як ми побачили на культурній карті світу Інглхардта-Вельцеля у першому розділі, серед кластеру країн православної Європи, Україна має чи не найвищий показник по шкалі світсько-раціональних цінностей, що дає підґрунтя для можливості реалізації ініціатив Зеленої угоди з підтримкою суспільства, активними громадськими рухами та залученістю людей у нові професійні галузі, що вимагають кваліфікованих працівників для здійснення “зеленого” переходу. Проте на шкалі цінностей виживання на противагу самовираження позиція України не є сприятливою для втілення поведінки, що скерована постматеріалістичними цінностям. Проте, як ми вже зазначали, нині питання сталого і екологічного розвитку стосується не тільки самовираження, але і питань виживання у тому сенсі, що ці теми зачіпають економічну та фізичну безпеку. Саме тому ми маємо можливість дійти висновку, що ціннісні виміри імплементації Зеленої угоди в Україні є цілком реалістичними і такими, що будуть здатні підтримати нові екологічно значущі ініціативи на рівні суспільства, за умови зовнішньої

безпеки. Проте для втілення макро- та мікрополітичних процесів та ініціатив в Україні необхідно надалі змінювати та закріплювати формування нових цінностей у суспільстві, що дозволять втілювати Зеленоу угоду загалом та Індустріальний план як її частину зокрема в українських реаліях.

Висновки по розділу 2

Отже, у другому розділі нами було розглянуто Зеленоу угоду як один із соціально-політичних інструментів, метою якого є перетворити Європу до 2050 року на перший вуглецево-нейтральний, екологічно чистий та енергонезалежний континент. Також ми розглянули три рівня змін, які необхідно втілити в Україні задля подальшого залучення до Зеленої угоди, серед них перший – стратегічний, другий – це процес синхронізації, і третій – залученні України до Зеленої угоди через локальні місцеві ініціативи. Виявлено також було і цілісність бачення стратегії як важливий чинник, що стосується успішності залучення України до Зеленої угоди, враховуючи економічні, соціальні та екологічні реалії. Іншим необхідним компонентом є публічне обговорення та комунікація між суспільством, експертами, представниками бізнесу і влади щодо прийняття нових рішень і втілення змін. Така залученість стейкхолдерів процесу вимагає високої підготовленості і професійної залученості не тільки високорівневих урядовців, але і локальних спільнот.

Нами було описано, що для укорінення цінностей, що включають турботу про екологію, необхідною є культивування і розвиток, а також поширення ідеології «зеленої» економіки як частини державної політики, як то розвиток екологічних технологій і стартапів, просторове планування, освітня політика, заохочення “зеленого” підприємництва тощо. Після цього ми проілюстрували на основі Індустріального плану Зеленої угоди вітальність питань щодо середовища, що зміщує фокус і локалізацію екологічних цінностей з постматеріалістичних цінностей самовираження до перетину з матеріалістичними цінностями виживання.

Описано, що складовою Індустріального плану є підвищення кваліфікацій працівників та створення якісних робочих місць в галузі чистих технологій. Однак виявлено також і загрози для України щодо ризиків втрати кваліфікованих працівників через покращення процесу визнання кваліфікацій у ЄС людей з третіх країн, тобто тих, які не є членами Європейського союзу.

ВИСНОВКИ

Отже, у цій роботі було виявлено ціннісні виміри імплементації Зеленої угоди в Україні на шляху до Європейського союзу. Ми описали гостру актуальність для України усіх зазначених ініціативи Європейського союзу щодо кліматичних змін та стійкого природокористування, що прийняті у Зеленій угоді. Статус України як кандидата на членство в Європейський союз вимагає запровадження екологічних ініціатив як на загальнодержавному, так і на локальному рівнях задля підтримки євроінтеграційних прагнень.

У першому розділі ми описали уявлення про екологічні запити крізь призму ціннісних вимірів індивідів у сучасному соціологічному дискурсі. Це було виконано на основі двох теоретичних напрямків: розглянуто дослідження екологічних ціннісних вимірів у проєкті "World Values Survey" Р.Інглхардта та К.Вельцеля та описано структуру екологічно значущої поведінки у моделі П.Стерна. А саме ми описали два основні виміри міжкультурних варіацій цінностей: традиційні на противагу світсько-раціональним та цінності виживання на противагу самовираження з індикаторами, за якими створено шкали для виміру таких цінностей.

У моделі Стерна ми розглянули два визначення екологічно значущої поведінки: орієнтована на вплив та орієнтована на намір; крім того було описано чотири типи екологічно значущої поведінки: екологічний активізм, неактивістська поведінка в публічній сфері, екологічна поведінка у приватній сфері, інша екологічно значуща поведінка. Ми розглянули компоненти, що складають модель екологічно значущої поведінки.

У другому розділі ми з'ясували перспективи реалізації та вектори впровадження ініціатив Європейської Зеленої угоди в Україні, а також виокремити нові виклики для України у зв'язку з Індустріальним планом Зеленої угоди, що був прийнятий на початку 2023 року. Зокрема було виявлено:

- три рівня змін, які необхідно втілити в Україні задля подальшого залучення до Зеленої угоди: стратегічний рівень, процес синхронізації і залученні України до Зеленої угоди через локальні місцеві ініціативи;
- важливість цілісності бачення стратегії залучення України до Зеленої угоди серед усіх стейкхолдерів;
- необхідність публічного обговорення та комунікації між суспільством, експертами, представниками бізнесу і влади;
- визначено необхідність поширення ідеології «зеленої» економіки як частини державної політики (контекстуальний фактор із другого компоненту моделі П. Стерна) та перераховано конкретні ініціативи, що будуть втілювати таку державну політику.

Крім того нами було виявлено загрози для України у зв'язку з прийняттям Індустріального плану щодо ризиків переходу кваліфікованих працівників до Європейських компаній через покращення процесу визнання кваліфікацій у ЄС людей з третіх країн та новий високий попит на працівників з навичками, що підтримують “зелений” перехід.

Також ми виявили, що для успішного втілення нових “зелених” ініціатив і долучення України до Зеленої угоди необхідними є дії по підтримці цінностей самовираження та світсько-раціональних, адже саме їх наявність в суспільстві надає можливість позитивних змін на залучення соціальних груп до мікро- та макрополітичних процесів.

Загалом у цій роботі ми сформулювали новий погляд на Зелену угоду і Індустріальний план, який до цього не зустрічався в літературі, а саме – висвітлили соціологічну перспективу “зеленого” переходу. Професійний соціологічний погляд є необхідним компонентом обговорення залучення України до ініціатив, запропонованих Європейським союзом. Незважаючи на активно артикульовані українською стороною інтерес, бажання долучитися та готовність підтримати напрямок, який набуває все більшої ваги у Євроінтеграційному дискурсі, неосвітленим до цього часу

залишалося гостре питання про готовність українського суспільства не тільки приймати зміни, але і активно залучатися до їх відтворення, а подекуди і виступами ініціативним джерелом рушійних сил до “зеленого” переходу. У цій роботі ми зібрали та упорядкували ідеї з україномовної та англійської літератури щодо готовності України брати участь у Зеленій угоді з акцентом на соціологічній перспективі ціннісних вимірів імплементації “зелених” ініціатив.

Ідея, що була запропонована у цій науковій роботі, зачіпає проблему гнучкості і швидкої адаптивності сучасних соціальних реалій до вимог, що продиктовані такими процесами як глобалізація, інтернетизація, прискорення поширення інформації та реакції на події, що відбуваються віддалено у фізичному просторі, проте сколихують суспільства відповідно до актуального геополітичного контексту. Занепокоєння станом екології, яке під час розробки теорії Інглхардта про матеріалістичні та постматеріалістичні цінності було скоріше предметом самовираження, яке ставало можливим лише за умови задоволення базових потреб, наразі набуває статусу питання економічної та екологічної безпеки та все частіше фігурує у порядку денному обговорень світових лідерів. Тому було запропоновано новий погляд на питання екологічно значущої поведінки як вираження не тільки постматеріальних цінностей самовираження, але і матеріалістичних цінностей виживання.

Отримані у даній роботі результати можуть бути використані у подальших дослідженнях перспектив України щодо участі у Зеленій угоді у статусі кандидата на членство в Європейський союз. Потребують подальшого уточнення питання першочерговості підготовки суспільства до залучення країни до ініціатив Європейського союзу, що стосуються важливості та добросовісності втілення таких ініціатив. Напрямок подальших досліджень можуть також бути ризики, наприклад, “зелений камуфляж” (Greenwashing), що можуть виникнути за умови впровадження номінальних нових вимог при наявності старих ціннісних вимірів.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусевич Н. Перший рік Green Deal: як Україна інтегрується у нову екологічну політику ЄС [Електронний ресурс] / Наталія Андрусевич. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/12/21/7117835/>.
2. Біловіцька Ю. Цільові орієнтири розвитку державної політики сталого розвитку «зеленої» економіки в Україні [Електронний ресурс] / Ю. А. Біловіцька // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Економічна», випуск 103. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://periodicals.karazin.ua/economy/article/view/21276/19884>.
3. Данкевич В. Є. Європейська Зелена угода: дорожня карта збалансованого природокористування в умовах децентралізації [Електронний ресурс] / Данкевич В. Є., Данкевич Є. М., Бондарчук Н. В., Стрільчук В. А. // Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2021-1_0-pages-185_191.pdf.
4. Єршова В. Разом із ЄС: як Україні визначити свої пріоритети для участі у Green Deal [Електронний ресурс] / Вікторія Єршова. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2020/09/29/7114819/>.
5. Майорова А. Еко-свідомий стиль життя української молоді в контексті уявлень Р. Інглхардта про постматеріалістичні трансформації / Аліна Майорова. // Матеріали XI Міжнародної конференції студентів та молодих науковців «Соціологія та сучасні соціальні трансформації». – 2018. – С. 59–62.
6. Майорова А. Особливості переходу та перепони на шляху до еко-свідомого способу життя української молоді на основі експертного

- опитування / Аліна Майорова. // Матеріали XII Міжнародної конференції студентів та молодих науковців «Соціологія та сучасні соціальні трансформації». – 2019. – С. 101–105.
7. Майорова А. Перспективи соціологічних досліджень екологічної свідомості в Україні / Аліна Майорова. // Матеріали Міжнародної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна – 2019» (соціологія). – 2021. – С. 37–39.
  8. Мусієздов О. О. Особливості екологічної свідомості населення України / О. О. Мусієздов, Д. О. Лісовенко. // Людина та довкілля. Проблеми неоекології. – 2015. – С. 129.
  9. Урядовий портал. Україна отримала статус кандидата на членство в ЄС [Електронний ресурс] / Урядовий портал // Служба Віце-прем'єр-міністра України. – 2022. – Режим доступу до ресурсу:
<https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-otrimala-status-kandidata-na-chlenstvo-v-yes>.
  10. European Green Deal [Електронний ресурс] // European Council. – 2019. – Режим доступу до ресурсу:
<https://www.consilium.europa.eu/en/policies/green-deal/#role>.
  11. Factbox: What's in the EU Green Deal Industrial Plan? [Електронний ресурс] // Reuters. – 2023. – Режим доступу до ресурсу:
<https://www.reuters.com/business/sustainable-business/whats-eu-green-deal-industrial-plan-2023-02-01/>.
  12. Germany Population Distribution in 2021, by Age [Електронний ресурс]. – 2021. – Режим доступу до ресурсу:
<https://www.globaldata.com/data-insights/macroeconomic/germany-population-distribution-in-by-age/>.
  13. Gesamtzahl der offiziell gezählten Kriegsflüchtlinge aus der Ukraine in Deutschland von März 2022 bis Februar 2023 [Електронний ресурс] // Statista. – 2023. – Режим доступу до ресурсу:

- <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1294820/umfrage/kriegsfluechtlinge-aus-der-ukraine-in-deutschland/>.
- 14.Green Deal [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу:
<https://greendeal.org.ua/>.
- 15.Inglehart–Welzel Cultural Map [Електронний ресурс] // World Values Survey. – 2023. – Режим доступу до ресурсу:
<https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp?CMSID=Findings>.
- 16.Inglehart R. Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence [Електронний ресурс] / R. Inglehart, C. Welzel. – 2005. – Режим доступу до ресурсу:
<http://piketty.pse.ens.fr/files/InglehartWelzel2006.pdf>.
- 17.Ivasechko, O.Y. Green Deal climate policy strategy: features of implementation in the EU and in Ukraine [Електронний ресурс] / Івасечко, О.Я., Мельник, Б.П. // Видавничий дім «Гельветика». – 2021. – Режим доступу до ресурсу:
<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/39560>.
- 18.Klotz S. The new Green Deal Industrial Plan. What’s the deal, what’s the plan? [Електронний ресурс] / S. Klotz, M. Hogenhuis // PWC. – 2023. – Режим доступу до ресурсу:
<https://www.pwc.ch/en/insights/sustainability/the-new-green-deal-industrial-plan.html>.
- 19.Labenko, O. Project Environment and Outlook within the Scope of Technologically Integrated European Green Deal in EU and Ukraine [Електронний ресурс] / Labenko, O.; Sobchenko, T.; Hutsol, T.; Cupiał, M.; Mudryk, K.; Kocira, A.; Pavlenko-Didur, K.; Klymenko, O.; Neuberger, P. // – 2022. – Режим доступу до ресурсу:
<https://www.mdpi.com/2071-1050/14/14/8759>.
- 20.Questions and Answers: Green Deal Industrial Plan for the Net-Zero Age [Електронний ресурс] // European Commission. – 2023. – Режим

доступу до ресурсу:

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_23_511.

21. Reiter C. Germany's Aging Population Means 5 Million Fewer Workers [Электронный ресурс] / Chris Reiter. – 2022. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-01-11/germany-s-aging-population-means-5-million-fewer-workers-chart?leadSource=verify%20wall>.
22. Richter F. The Largest Risks Faced by the World [Электронный ресурс] / Felix Richter. – 2023. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.statista.com/chart/29197/the-most-severe-global-risks-over-the-next-2-and-10-years/>.
23. SDGs and the ability to manage change within the European green deal: The case of Ukraine [Электронный ресурс] / H. Shevchenko, M. Petrushenko, B. Burkynskyi, N. Khumarova // "Problems and Perspectives in Management". – 2021. – Режим доступа до ресурсу: https://www.businessperspectives.org/images/pdf/applications/publishing/templates/article/assets/14615/PPM_2021_01_Shevchenko.pdf.
24. Statement of President Karl-Heinz Lambertz on the United Nation's climate action summit [Электронный ресурс] // Environment policy; Climate change policy; Air Quality; Renewable energy; Biodiversity; Disaster prevention. – 2019. – Режим доступа до ресурсу: <https://cor.europa.eu/ga/news/Pages/Climate-change-time-for-action.aspx>.
25. Stern P. Psychological research and energy policy / P. Stern, G. Gardner. // American Psychologist. – 1981. – №36. – С. 329–342.
26. Stern P. Toward a Coherent Theory of Environmentally Significant Behavior / Paul C. Stern. // Journal of Social Issues. – 2000. – С. 407–424. – Режим доступа до ресурсу: https://www.uni-goettingen.de/de/document/download/2170a4cf4ce55cbdfb2856011a8930bb.pdf/08_stern_2000.pdf

27. Stern P. Towards a working definition of consumption for environmental research and policy [Электронный ресурс] / Paul Stern // Environmentally Significant Consumption: Research Directions. – 1997. – Режим доступа до ресурсу: <https://nap.nationalacademies.org/read/5430/chapter/3>.
28. Stern, P. C. Global environmental change: Understanding the human dimensions [Электронный ресурс] / Stern, P. C., Young, O. R., Druckman, D. // National Academy Press. – 1992. – Режим доступа до ресурсу: <https://psycnet.apa.org/record/1992-97970-000>.
29. Stolton, S. Europe embarks on subsidy race it can't win [Электронный ресурс] / Stolton, S., Хаек, Р.. – 2023. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.politico.eu/article/europe-subsidy-green-deal-industrial-plan-state-aid/>.
30. The Green Deal Industrial Plan: putting Europe's net-zero industry in the lead [Электронный ресурс] // European Union website. – 2023. – Режим доступа до ресурсу: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_510.
31. The EU Green Deal Industrial Plan – what it says, and doesn't say, for investors [Электронный ресурс] // IIGCC. – 2023. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.iigcc.org/news/the-eu-green-deal-industrial-plan-what-it-says-and-doesnt-say-for-investors/>.
32. World Values Survey & European Values Study [Электронный ресурс]. – 2023. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp?CMSID=Findings>.